

Het politiek ongenoegen van de arbeidersklasse

Een onderzoek naar de manier waarop mensen uit de arbeidersklasse betekenis geven aan politiek ongenoegen

Lauren Bouma

648404

Eerste lezer: Dr. Thijs Lindner

Tweede lezer: Prof. dr. Will Tiemeijer

Woordenaantal: 9967

Datum: 1 augustus 2025

Master Sociologie

Erasmus Universiteit Rotterdam

Polarisatie, Democratie en Samenleving

Dankwoord

Als eerste wil ik mijn respondenten bedanken voor de ervaringen die zij hebben gedeeld. Door jullie verhalen heb ik niet alleen een beter begrip gekregen van de huidige complexiteit van de samenleving, maar ook waardevolle lessen geleerd die ik me nog vaak zal herinneren.

Daarnaast wil ik mijn begeleider, dr. Thijs Lindner, hartelijk bedanken voor zijn steun, waardevolle inzichten op momenten dat ik vastzat, zijn constructieve feedback, constante betrokkenheid en vooral zijn geduld gedurende het hele onderzoeksproces. Uw begeleiding heeft mij enorm geholpen tijdens dit onderzoek.

Ook wil ik mijn tweede lezer, prof. dr. Will Tiemeijer, bedanken voor zijn feedback en zijn alternatieve kijk op het onderwerp.

Verder wil ik mijn ouders bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun en blijvende interesse tijdens mijn academische loopbaan.

Tot slot wil ik in het bijzonder Donya, Gemma en Joost bedanken voor hun kritische blik en waardevolle feedback.

Abstract

Politiek ongenoegen binnen de arbeidersklasse wordt vaak verklaard aan de hand van een verandering in stemgedrag waarbij de nadruk ligt op het uitbrengen van een stem, met name op radicaal-rechtse partijen. Het doel van dit onderzoek is begrijpen waar politiek ongenoegen bij mensen uit de arbeidersklasse vandaan komt en op welke wijze zij hier uiting aan geven. Op basis van kwalitatief onderzoek zijn vijftien respondenten uit de arbeidersklasse geïnterviewd. Hun ervaringen zijn geanalyseerd aan de hand van vier perspectieven: representatie, zeggenschap, collectivisatie en machtsoriëntatie. De resultaten tonen de complexiteit van politiek ongenoegen aan. Respondenten ervaren een gebrek aan politieke representatie, wat leidt tot minder vertrouwen in de politiek. Daarnaast varieert het gevoel van politieke zeggenschap, worden politieke gebeurtenissen geïnterpreteerd vanuit de eigen belevingswereld en worden recente politieke schandalen gezien als bevestiging van het idee dat de politiek niet voor hen opkomt. Deze bevindingen benadrukken het belang van een benadering waarin politiek ongenoegen niet wordt beschouwd als een reactieve houding, maar als een oprechte zorg die geworteld is in de belevingswereld van mensen.

Keywords: arbeidersklasse, politiek ongenoegen, representatie, unieke ervaringen, zeggenschap.

Inhoudsopgave

1	Introductie	4
2	Theoretisch kader	7
2.1	Het veranderde stemgedrag van de arbeidersklasse	7
2.1.1	De invloed van welvaartsgroei op stemgedrag.....	8
2.1.2	De invloed van globalisering op stemgedrag	9
2.1.3	Kritische reflectie	11
2.2	Betekenis geven aan politiek ongenoegen.....	12
3	Methodologie	14
3.1	Rekrutering van respondenten	14
3.2	Analyse en codeerstrategie.....	15
3.3	Ethiek en privacy	16
3.4	Reflectie op onderzoeksmethoden	16
4	Resultaten.....	18
4.1	Representatie.....	18
4.2	Zeggenschap	20
4.3	Collectivisatie	21
4.4	Machtsoriëntatie.....	22
5	Conclusie en discussie.....	25
	Bibliografie	28
	Bijlage 1: Topicijst	31
	Bijlage 2: Ethiek en privacy checklist.....	33

1 Introductie

Dat de Partij van de Arbeid (PvdA), traditioneel de vertegenwoordiger van de arbeidersklasse, er al jarenlang niet meer in slaagt deze kiezersgroep in groten getale te behouden, is niet nieuw. Sinds 2010 is de Partij voor de Vrijheid (PVV) de grootste partij onder arbeiderskiezers. Ook tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 steekt de PVV met kop en schouders uit boven de linkse partijen. Tegenwoordig stemt een derde van de mensen uit de arbeidersklasse op de PVV (Achterberg & Houtman, 2003; Lubbers, 2021; Lubbers et al., 2023).

Lange tijd geldt de aanname dat mensen uit de arbeidersklasse, gekenmerkt door een ongunstige sociaal-economische positie, eerder op linkse partijen stemmen omdat zij relatief veel te winnen hebben bij herverdelingspolitiek. Een progressiever belastingstelsel, hogere lonen voor werknemers en de uitbreiding van de verzorgingsstaat dragen bij aan verbetering van hun sociaal-economische situatie. Dit klassieke patroon van een links stemmende arbeidersklasse is in de afgelopen decennia echter aanzienlijk verzwakt. (Achterberg, 2005; Achterberg & Houtman, 2003; Lipset, 1959).

Het veranderende stemgedrag van de arbeidersklasse is veelvuldig onderzocht, omdat het ingaat tegen het gangbare idee dat stemgedrag vooral economisch gemotiveerd is. Tegenwoordig spelen culturele thema's, zoals normen en waarden, veiligheid en migratie, in toenemende mate een rol in de stemkeuze van kiezers, ten koste van economische belangen (Achterberg, 2005; Rydgren, 2013).

Over de vraag waarom arbeiderskiezers tegenwoordig eerder op radicaal-rechtse partijen stemmen dan vroeger, bestaan verschillende theorieën. In deze scriptie worden er twee behandeld. Ten eerste, het idee van tegennatuurlijk stemgedrag. Deze theorie stelt dat de electorale steun van arbeiderskiezers voor radicaal-rechtse partijen niet voortkomt uit economische belangen, maar vooral vanuit culturele belangen. De wens om migratiestromen te beperken wordt hierbij als belangrijkste motivatie beschouwd (Achterberg & Houtman, 2003; Rydgren, 2013).

Daarnaast toont onderzoek aan dat kiezers uit de arbeidersklasse gemiddeld genomen vaker autoritaire en etnocentrische opvattingen hebben, wat deels te verklaren is door een lager opleidingsniveau. Hierdoor sluiten hun culturele overtuigingen beter aan bij het gedachtegoed van radicaal-rechtse partijen, waardoor zij eerder geneigd zijn om op deze partijen te stemmen (Achterberg & Houtman, 2003; De Koster & Van der Waal, 2014).

Ten tweede, de theorie van de verliezers van globalisering. Deze theorie stelt dat globalisering leidt tot toenemende economische en culturele concurrentie, waardoor een onderscheid ontstaat tussen winnaars en verliezers (Van der Burg & Van Spanje, 2009). Tot de winnaars behoren hoogopgeleide werknemers met gespecialiseerde vaardigheden en expertise, vaak werkzaam in de dienstensector. De verliezers zijn daarentegen voornamelijk productiewerknemers en kleine ondernemers. Door de toenemende waardering voor hoger onderwijs en structurele veranderingen in de economie, zoals de automatisering van productieprocessen, is hun positie op de arbeidsmarkt verzwakt (Oesch, 2012).

Radicaal-rechtse partijen ontvangen vooral onder de groep van verliezers relatief veel electorale steun. Een belangrijke reden hiervoor is dat deze kiezers zich het meest bedreigd voelen door economische concurrentie en toenemende culturele diversiteit. Zij voelen zich daarom meer aangetrokken tot partijen die dergelijke zorgen aankaarten. Dit zijn met name de radicaal-rechtse partijen (Harteveld, 2016; Kriesi et al., 2006).

Een belangrijk punt waarop beide theorieën tekortschieten is dat zij veronderstellen dat mensen uit de arbeidersklasse voornamelijk reactieve actoren zijn, of zelfs slachtoffers van maatschappelijke veranderingen. In deze benadering ligt de nadruk sterk op één onderliggende factor, namelijk ontevredenheid (Kemmers et al., 2018). Sinds 2021 ervaren Nederlandse burgers in toenemende mate politieke ontevredenheid (Voogd et al., 2024). De genoemde theorieën slagen er echter onvoldoende in om te verklaren hoe ontevredenheid over globalisering in de vorm van vrij economisch verkeer en technologische ontwikkelingen, en ontevredenheid over culturele veranderingen zoals de toenemende aandacht voor migratie, zich verhouden tot wantrouwen tegenover de gevestigde politiek. Bovendien blijft onderbelicht wat ten grondslag ligt aan het ervaren gevoel van ontevredenheid (Kemmers et al., 2018; Van der Burg & Van Spanje, 2009).

Daarom is er behoefte aan een alternatieve benadering van politieke ontevredenheid onder burgers. Aangezien de term ontevredenheid verwarrend kan zijn en bovendien vaak met slechts één enkele vraag wordt gemeten (Voogd et al., 2024), is in dit onderzoek gekozen voor het gebruik van de term politiek ongenoegen. Om politiek ongenoegen goed te kunnen begrijpen, moet de belevingswereld van burgers zelf als uitgangspunt worden genomen. Daarbij staan zowel de rol van burgers als de wijze waarop zij betekenis geven aan de wereld om hen heen centraal. Het is daarom van belang de nadruk te leggen op de betekenissen die burgers zelf geven aan politiek ongenoegen, in plaats van uitsluitend te kijken naar de gevolgen (Kemmers, 2018; Kemmers et al., 2018).

Hoewel politiek ongenoegen voorkomt onder burgers uit alle lagen van de samenleving, blijkt uit onderzoek dat politiek ontevreden burgers gemiddeld vaker lager zijn opgeleid, werkloos of arbeidsongeschikt zijn, of in de afgelopen jaren een verslechtering van hun financiële situatie hebben ervaren (Kemmers et al., 2018). Dit zijn kenmerken die in sterke mate voorkomen binnen de arbeidersklasse (Dekker, 2024). Bovendien heeft de afname van het aantal mensen dat tot deze klasse behoort en daarmee het verlies van haar status als meerderheidsklasse, bijgedragen aan de opkomst van radicaal-rechtse partijen (Oesch, 2022). Dit maakt het niet alleen wetenschappelijk relevant om deze groep te onderzoeken, maar ook maatschappelijk van belang.

In dit onderzoek staat de belevingswereld van mensen uit de arbeidersklasse en hun unieke ervaringen centraal. Het doel is niet om te verklaren waarom arbeiders op radicaal-rechtse partijen stemmen, maar om te begrijpen op welke manier mensen uit de arbeidersklasse betekenis geven aan politiek ongenoegen en waar dit gevoel uit voortkomt. De centrale onderzoeksvraag luidt daarom als volgt: *'Hoe geven mensen uit de arbeidersklasse betekenis aan politiek ongenoegen?'*

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag is een diepgaand kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Daarbij is gebruikgemaakt van verschillende relevante theorieën, die in het volgende hoofdstuk worden uiteengezet en toegepast om het fenomeen beter te begrijpen.

Allereerst worden de verschillende theoretische perspectieven besproken. Daarna volgt een beschrijving van de gehanteerde methoden en de gebruikte gegevens. Op basis van de uit interviews verkregen data wordt vervolgens de onderzoeksvraag beantwoord en worden mogelijke beperkingen besproken.

2 Theoretisch kader

Om te begrijpen hoe mensen uit de arbeidersklasse betekenis geven aan politiek ongenoegen, is het allereerst van belang om de eerder geïntroduceerde theorieën van tegennatuurlijk stemgedrag en de verliezers van globalisering verder uit te werken. In het eerste deel van dit theoretisch kader ligt de nadruk op de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen die ten grondslag liggen aan het veranderende stemgedrag van de arbeidersklasse, evenals de wijze waarop deze in de literatuur wordt geïnterpreteerd.

In het tweede deel verschuift de focus naar de manier waarop burgers betekenis geven aan politiek ongenoegen en hoe dit door hen ervaren wordt. Op basis van de benadering van Kemmers (2018) worden vier perspectieven besproken, namelijk representatie, zeggenschap, collectivisatie en machtsoriëntatie. Deze bieden een analytisch kader om de betekenissen systematisch te begrijpen. Ook worden de perspectieven aangevuld met inzichten uit andere relevante literatuur.

2.1 Het veranderde stemgedrag van de arbeidersklasse

De arbeidersklasse werd vroeger beschreven als onderdeel van een politieke strijd tussen sociale klassen. Enerzijds waren er de kapitaalbezitters, zij beheerden en controleerden de productie van economische middelen. Anderzijds waren er de arbeiders, zij werden juist uitgesloten van dit eigendom (Lubbers, 2021; Wright, 2000).

De strijd tussen de arbeidersklasse en het grootkapitaal was primair gebaseerd op het bezit van economische middelen. De tegenstelling tussen deze sociale groepen vond haar weerslag in de politiek. Mensen uit de arbeidersklasse stemden, vanwege hun economisch achtergestelde positie, veelal op linkse partijen. Zoals eerder beschreven, hadden zij immers meer baat bij een progressief belastingstelsel, hogere lonen voor werknemers en een uitbreiding van de verzorgingsstaat. Deze maatregelen dragen bij aan de verbetering van hun economische positie (Achterberg & Houtman, 2003; Lipset, 1959).

De veronderstelling dat mensen uit de arbeidersklasse overwegend op linkse partijen stemmen, is tegenwoordig niet langer houdbaar. Zowel Achterberg en Houtman (2003) als Oesch (2012) verklaren dat mensen uit de arbeidersklasse tegenwoordig eerder op radicaal-rechtse partijen stemmen. Volgens de auteurs zijn economische belangen niet langer doorslaggevend voor stemgedrag. Dit impliceert dat mensen uit de arbeidersklasse hun politieke voorkeur niet meer uitsluitend laten bepalen door hun economische positie (Achterberg & Houtman, 2003; Oesch, 2012).

Volgens zowel Achterberg (2005) als Oesch (2012) is de verandering in stemgedrag begonnen rond de jaren zeventig, toen Westerse democratieën toenemende welvaart ervaarden. De consequenties van welvaartsgroei op het veranderende stemgedrag van de arbeidersklasse wordt in het volgende onderdeel verder uitgelegd.

2.1.1 De invloed van welvaartsgroei op stemgedrag

Na de Tweede Wereldoorlog begon de Nederlandse economie weer te bloeien. Dankzij ruime werkgelegenheid nam de welvaart toe, waardoor de Nederlandse verzorgingsstaat zich verder kon ontwikkelen. Volgens Oesch (2012) leidde deze welvaartsgroei in de jaren zeventig tot een toegenomen onderwijsdeelname. Ook arbeiderskinderen kregen de kans langer onderwijs te volgen, waardoor zij vaak beter en hoger werden opgeleid dan hun ouders (Rijnders et al., 2023).

Voor zowel Achterberg en Houtman (2003) als voor Oesch (2022) is het opleidingsniveau een belangrijk mechanisme om het stemgedrag van de arbeidersklasse te verklaren. Achterberg en Houtman (2003) beschrijven hoe toegenomen welvaart, in combinatie met langdurige vrede en een hoger opleidingsniveau in de samenleving, heeft geleid tot postmaterialisme. Dit begrip verwijst naar een periode vanaf de jaren zestig en zeventig waarin steeds meer nadruk werd gelegd op nieuwe, veelal cultureel georiënteerde waarden, zoals individuele vrijheid en zelfontplooiing (Achterberg, 2005; Achterberg & Houtman, 2003). Deze verandering was vooral merkbaar bij een groeiende groep hoogopgeleide jongeren uit de middenklasse. Het gevolg is dat deze groep steeds vaker op linkse partijen stemt, ondanks dat linkse economische standpunten voor hen minder aantrekkelijk zijn (Achterberg & Houtman, 2003; Inglehart & Norris, 2017).

Deze toenemende electorale vraag naar linkse politiek is mede het gevolg van een strategische herpositionering van linkse partijen. De nadruk verschuift daarbij van economische herverdeling naar een focus op postmaterialistische thema's, met als doel aansluiting te vinden bij de groeiende groep hoogopgeleiden uit de middenklasse. Hierdoor neemt de electorale vraag naar linkse politiek, die voorheen vooral afkomstig was uit de arbeidersklasse, vanaf de jaren zeventig toe onder andere bevolkingsgroepen (Benedetto et al., 2020).

Omdat linkse partijen zich vanaf de jaren zeventig ontwikkelden tot brede volkspartijen die gericht waren op het aanspreken van een divers electoraat (Benedetto et al., 2020), constateren Achterberg en Houtman (2003) dat de electorale steun vanuit de arbeidersklasse voor deze partijen in diezelfde periode afnam. Dat komt doordat de culturele standpunten van linkse partijen minder aansluiten bij de culturele belangen van mensen uit de arbeidersklasse.

Volgens Achterberg en Houtman (2003) zijn mensen uit de arbeidersklasse vaker cultureel conservatief. Binnen deze groep komen autoritaire opvattingen relatief vaak voor. Zo zijn ze bijvoorbeeld vaker voor een strengere handhaving van de sociale orde. Deze culturele opvattingen botsen met de cultureel progressieve en postmaterialistische standpunten van linkse partijen (De Koster & Van der Waal, 2014).

Om deze culturele verschillen beter te begrijpen, wijzen Achterberg en Houtman (2003) op het belang van opleidingsniveau. Veel mensen uit de arbeidersklasse zijn lager opgeleid, wat invloed heeft op hoe zij culturele uitingen ervaren. Doordat hoger opgeleide mensen langer onderwijs volgen, beschikken zij over een sterker “vermogen om culturele uitingen te herkennen en de betekenis daarvan te doorgronden” (De Koster & Van der Waal, 2014, p. 171). Mensen die dit vermogen niet hebben

aangeleerd, vanwege een lager onderwijsniveau, ervaren eerder een culturele dreiging. Hierdoor zijn lager opgeleide mensen “sterker geneigd andere denkwijzen en gedragingen als illegitieme afwijkingen van de natuurlijke orde der dingen te beschouwen” (De Koster & Van der Waal, 2014, p. 172).

Een aspect dat Achterberg en Houtman (2003) buiten beschouwing laten, is dat een lager opleidingsniveau niet alleen samenhangt met autoritaire opvattingen, maar ook met een grotere neiging tot intolerante denkbeelden ten aanzien van andere etniciteiten. Dit fenomeen wordt door De Koster en Van der Waal (2014) aangeduid als etnocentrisme. Volgens Rydgren (2013) verklaart het vaak gemeten etnocentrisme onder de arbeidersklasse waarom mensen uit deze groep vaker anti-immigratiestandpunten innemen.

Achterberg (2005) stelt dat de politieke cultuur in Nederland sinds de jaren zeventig zodanig is veranderd dat kiezers in toenemende mate stemmen op basis van culturele belangen. Dit impliceert dat mensen uit de arbeidersklasse waarschijnlijk eerder op radicaal-rechtse partijen stemmen, niet omdat deze partijen opkomen voor hun economische belangen, maar omdat zij vaker pleiten voor het handhaven van de sociale orde en een uitgesproken anti-immigratieboodschap uitdragen (Achterberg & Houtman, 2003; De Koster & Van der Waal, 2014; Rydgren, 2013).

Kortom, welvaart leidt tot een toenemende onderwijsdeelname, wat op zijn beurt twee belangrijke ontwikkelingen in gang zet. Ten eerste raakt een groter deel van de bevolking hoger opgeleid. Hierdoor ontstaat een verschuiving waarbij de nadruk komt te liggen op individuele vrijheid en zelfontplooiing, met name onder hoogopgeleide jongeren uit de middenklasse. Deze ontwikkeling wordt samengevat onder het begrip postmaterialisme (Achterberg, 2005; Achterberg & Houtman, 2003). Om dit groeiende electoraat aan te spreken, verschuift de focus van linkse partijen geleidelijk naar postmaterialistische waarden (Benedetto et al., 2020). Dit zorgt voor een afname van de electorale steun vanuit de arbeidersklasse, hun oorspronkelijke achterban (Achterberg & Houtman, 2003). Ten tweede zorgt de verandering in de politieke cultuur, waarbij de nadruk steeds meer op culturele belangen komt te liggen, ervoor dat ook het stemgedrag van kiezers uit de arbeidersklasse verandert. Omdat zij vaak lager zijn opgeleid, neigen zij vaker tot autoritaire en etnocentrische opvattingen. Hierdoor stemmen zij tegenwoordig vaker op radicaal-rechtse partijen dan op linkse partijen (Achterberg & Houtman, 2003; De Koster & Van der Waal, 2014).

2.1.2 De invloed van globalisering op stemgedrag

Volgens Kriesi et al. (2006) heeft globalisering, als gevolg van toegenomen welvaart, een maatschappij van winnaars en verliezers gecreëerd. Dit zit als volgt, door de toegenomen onderwijsdeelname zijn het theoretisch opleidingsniveau en het werk in de dienstensector opgewaardeerd. Mensen met dit profiel profiteren van de gevolgen van globalisering en worden daarom als winnaars beschouwd. Het gaat hierbij vaak om hoger opgeleide werknemers met gespecialiseerde vaardigheden en expertise, werkzaam in de dienstensector (Oesch, 2012).

Ook kinderen uit de arbeidersklasse profiteerden van de effecten van toegenomen welvaart en een geglobaliseerde wereld. Omdat zij hoger opgeleid waren en daardoor beter betaalde banen kregen dan hun ouders, stroomden zij vaker door naar een hogere maatschappelijke klasse (Rijnders et al., 2023). Als gevolg kromp de arbeidersklasse, terwijl de middenklasse juist groeide (Oesch, 2012).

Zij die in de arbeidersklasse achterbleven, worden vaak omschreven als de verliezers van de globalisering (Harteveld, 2016; Kriesi et al., 2006; Oesch, 2012). Deze groep bestaat voornamelijk uit laagopgeleide arbeiders die werkzaam zijn in de productiesector. Zij kwamen niet meer mee in een geglobaliseerde samenleving, waarin productieprocessen werden geautomatiseerd en fabrieken werden overgeplaatst naar landen met lagere lonen. Hierdoor nam de werkgelegenheid af en verzwakte hun positie op de arbeidsmarkt (Lubbers, 2012; Oesch, 2012).

De opwaardering van onderwijsprestaties en werk in de dienstensector zorgen ervoor dat klassenverschillen in stand worden gehouden (Oesch, 2012). Dit keer niet uitsluitend gebaseerd op economische verschillen, maar ook op sociale kenmerken, waarbij mensen met een lager opleidingsniveau vaker als minderwaardig worden beschouwd (Rijnders et al., 2023).

Oesch (2012) betoogt dan ook, in aanvulling op Achterberg en Houtman (2003), dat opleidingsniveau niet slechts gereduceerd kan worden tot een mechanisme binnen het conflict tussen postmaterialistische en autoritaire waarden. Het weerspiegelt ook verschillende maatschappelijke posities.

Dit conflict tussen maatschappelijke posities, mede gebaseerd op opleidingsniveau, weerspiegelt zich ook in de politiek. Partijen veranderden namelijk mee met maatschappelijke ontwikkelingen. Zoals Benedetto et al. (2020) beschrijven, hebben linkse partijen vanaf de jaren zeventig een strategische herpositionering gemaakt om aansluiting te vinden bij de groeiende groep hoogopgeleiden uit de middenklasse. Voor veel mensen uit de arbeidersklasse betekende deze ontwikkeling dat zij zich steeds minder vertegenwoordigd voelden door linkse partijen. De nadruk op economische belangen werd namelijk steeds meer losgelaten ten gunste postmaterialistische thema's (Achterberg & Houtman, 2003). In plaats daarvan voelden zij zich in toenemende mate aangesproken door een ander politiek aanbod, namelijk dat van radicaal-rechtse partijen. Deze partijen kenmerken zich door nationalisme, weerstand tegen het open-grenzenbeleid en het verdedigen van culturele homogeniteit in het licht van een toenemende multiculturele samenleving. Met andere woorden, zij positioneren zich expliciet tegen de gevolgen van globalisering (Oesch, 2012).

Een ander aspect waarop Oesch (2012) de ideeën van Achterberg en Houtman (2003) aanvult, betreft zijn beschrijving van het autoritaire karakter van de arbeidersklasse. In plaats van uitsluitend te focussen op opleidingsniveau, legt Oesch (2012) de nadruk op de invloed van werkrouines. Het dagelijks leven van arbeiders wordt gekenmerkt door voorspelbare structuren en hiërarchieën, waardoor zij minder gewend zijn aan snelle maatschappelijke veranderingen.

Naast autoritarisme heeft ook het verlies van een collectieve identiteit binnen de arbeidersklasse bijgedragen aan het brede draagvlak voor radicaal-rechts. De invloed van vakbonden nam af doordat

steeds minder mensen in de industrie werken. Daarnaast verloor religie haar betekenis in de maatschappij. Hierdoor ontstond ruimte voor nieuwe vormen van collectieve identiteit, zoals het behoren tot een nationale gemeenschap, een identiteit die door radicaal-rechtse partijen sterk wordt benadrukt omdat globalisering als een bedreiging daarvan wordt gezien (Oesch, 2012).

2.1.3 Kritische reflectie

Zowel Achterberg en Houtman (2003) als Oesch (2012) beschrijven mensen uit de arbeidersklasse voornamelijk als reactieve actoren, individuen die pas tot handelen overgaan als reactie op politieke en culturele ontwikkelingen (Kemmers et al., 2019). De auteurs richten zich hierbij op politiek in formele zin en veronderstellen dat arbeiders stemmen om invloed uit te oefenen. Politiek ongenoegen wordt zodoende vooral geïnterpreteerd als een formele handeling, namelijk het uitbrengen van een stem (Kemmers, 2018).

De reden waarom mensen uit de arbeidersklasse op radicaal-rechtse partijen stemmen, verschilt per auteur, maar wordt veroorzaakt door een gevoel van politiek ongenoegen. Arbeiders stemmen op radicaal-rechtse partijen omdat hun culturele opvattingen niet aansluiten bij linkse partijen, of vanwege de frustratie die zij ervaren over hun positie in een geglobaliseerde samenleving waarin zij onvoldoende meekomen (Achterberg & Houtman, 2003; Oesch, 2012). In beide verklaringen ontbreekt een analyse van de onderliggende betekenissen die individuen zelf toekennen aan hun ongenoegen.

Het doel van dit onderzoek is te begrijpen hoe mensen uit de arbeidersklasse zelf betekenis geven aan politiek ongenoegen. Hiervoor is het van belang verder te kijken dan enkel stemgedrag en te onderzoeken wat politiek ongenoegen voor hen betekent en waar het vandaan komt. Voor een beter begrip van de oorsprong van politiek ongenoegen is het essentieel de persoonlijke ervaringen en belevingswerelden van individuen te onderzoeken (Kemmers et al., 2019).

In dit onderzoek wordt de arbeidersklasse dan ook niet uitsluitend gedefinieerd aan de hand van criteria zoals opleidingsniveau of positie op de arbeidsmarkt (Achterberg & Houtman, 2003; Oesch, 2012). In plaats daarvan staat de betekenis van hoe mensen zelf naar hun identiteit kijken centraal. Omdat identiteit vaak tot stand komt via gedeelde emoties en ervaringen, is het in dit onderzoek naar de unieke belevingswereld van mensen uit de arbeidersklasse niet passend uit te gaan van vaste categorieën waarbinnen mensen worden ingedeeld (Dekker, 2024). Dit betekent dat de arbeidersklasse zowel kan bestaan uit lager opgeleide productie- of bouwmedewerkers, als uit hoger opgeleide arbeiderskinderen die sociale mobiliteit hebben doorgemaakt, maar zichzelf vanwege hun sociale achtergrond en familiegeschiedenis nog steeds tot de arbeidersklasse rekenen.

Om beter te begrijpen hoe politiek ongenoegen tot stand komt en op welke wijze mensen hieraan uiting geven, wordt in het volgende onderdeel beschreven hoe de belevingswereld van mensen geïnterpreteerd kan worden.

2.2 Betekenis geven aan politiek ongenoegen

Om beter te begrijpen waar politiek ongenoegen vandaan komt, stelt Kemmers (2018) dat het essentieel is te onderzoeken hoe mensen betekenis geven aan politiek ongenoegen. Hiervoor hanteert hij vier perspectieven: representatie, zeggenschap, collectivisatie en machtsoriëntatie. Deze perspectieven worden hieronder verder toegelicht en waar nodig aangevuld.

Ten eerste, representatie. Kemmers (2018) benadrukt het belang dat kiezers hechten aan het gevoel gerepresenteerd te worden in het publieke debat. Politiek ongenoegen ontstaat als gevolg van een gebrek aan representatie (Noordzij et al., 2021). Een gebrek aan dit gevoel, kan leiden tot een afname van politiek vertrouwen, waardoor uiteindelijk ook het draagvlak voor de democratie onder druk komt te staan (Geurts et al., 2024).

Volgens Geurts et al. (2024) ervaren kiezers een gebrek aan representatie wanneer zij het gevoel hebben dat hun belangen niet worden gehoord, of wanneer zij zich storen aan de wijze waarop politici met elkaar omgaan of politiek bedrijven. Daarnaast wordt het ervaren van representatie ook toegeschreven aan politieke eigenschappen als betrouwbaarheid, daadkracht, empathie, integriteit en standvastigheid. Verder blijkt dat de waarde die kiezers hechten aan kenmerken zoals opleidingsniveau of sociale klasse invloed kan hebben op hun gevoel van representatie. Een kiezer die weinig waarde hecht aan opleidingsniveau, zal zich bijvoorbeeld niet minder gerepresenteerd voelen door politici met een hoger opleidingsniveau (Geurts et al., 2024).

Hoewel representatie dus sterk afhankelijk is van persoonlijke ervaringen, stellen Bovens en Wille (2016) dat de scheve verdeling van opleidingsniveaus onder volksvertegenwoordigers wél degelijk problematisch is voor een evenwichtige representatie. Hoewel het aandeel hoogopgeleiden in de bevolking sinds de jaren zeventig is toegenomen, is het aandeel hoogopgeleide volksvertegenwoordigers nog sterker gestegen dan dat van hoogopgeleide kiezers. Dit is problematisch, omdat hoogopgeleiden niet dezelfde belevingswereld delen als laagopgeleiden. Volgens Noordzij et al. (2021) heeft dit geleid tot een afname van politiek vertrouwen onder laagopgeleiden. Zij hebben de perceptie dat politici cultureel ver van hen afstaan en op hen neerkijken, juist vanwege hun verschillende belevingswerelden.

Ten tweede, zeggenschap. Hierover stelt Kemmers (2018) dat politiek ongenoegen invloed kan hebben op politiek gedrag. De politieke participatie van mensen die politiek ongenoegen ervaren, is zeer wisselend, in sommige gevallen werkt het als extra motivatie om te stemmen, terwijl het in andere juist leidt tot stemonthouding (Kemmers, 2018).

Naast het feit dat politieke participatie door het ervaren van politiek ongenoegen kan toenemen of afnemen, veronderstellen Visser et al. (2023) dat opleidingsniveau ook een grote invloed heeft op politieke participatie. Mensen met een laag opleidingsniveau beschouwen zichzelf vaak als minder legitieme politieke actoren. Dit komt doordat zij zich volgens Visser et al. (2023) vaak gestigmatiseerd voelen en het idee hebben niet over voldoende politieke kennis te beschikken om uitspraken over de politiek te doen. Daarnaast beschrijven Visser et al. (2023) dat afkeer van de politiek ook invloed heeft

op hoe mensen zeggenschap ervaren. Mensen die het oneens zijn met bureaucratische processen of geen affiniteit voelen met politieke partijen of politici, kiezen daardoor eerder om niet te participeren in de politiek. Verder beschrijft Laurison (2015) dat mensen met een lagere opleiding of uit een lagere sociale klasse, in vergelijking met hoger opgeleide kiezers of mensen uit hogere sociale klassen, minder geneigd zijn hun politieke mening te uiten. Dit komt door een verschil in cultureel kapitaal, maar ook doordat zij zichzelf als een minder legitieme politieke actor beschouwen. Gebaseerd op deze inzichten wordt politieke participatie in dit onderzoek samengevat onder de term ‘zeggenschap’.

Ten derde baseert Kemmers (2018) het concept collectivisatie op het gevoel deel uit te maken van een grotere politieke groep. Terwijl Oesch (2012) spreekt van een collectieve identiteit, stelt Kemmers (2018) dat mensen die politiek ongenoegen ervaren vooral betekenis zoeken in maatschappelijke ontwikkelingen die hun gevoelens bevestigen. Kemmers (2018) omschrijft dit als een “verbeelde politieke gemeenschap” (p. 184). Kiezers die het gevoel missen deel uit te maken van een bredere politieke gemeenschap, kunnen gevoelens van machteloosheid ervaren.

Damstra en Van der Meer (2024) tonen aan dat kiezers zich tegenwoordig in mindere mate identificeren met traditionele politieke stromingen zoals links of rechts. In plaats daarvan stemmen zij eerder op een partij die volgens hen het beste aansluit bij hun persoonlijke overtuigingen. Waarop kiezers baseren welke partij het dichtst bij hen staat, is afhankelijk van uiteenlopende factoren. In het kader van collectivisatie zijn gedeelde thema’s van belang voor het gevoel onderdeel te zijn van een bredere groep (Kemmers, 2018).

Ten vierde, en tevens als laatste, bespreekt Kemmers (2018) het concept machtsoriëntatie, waarmee hij doelt op de manier waarop individuen macht ervaren en de rol die hun gevoel van ongenoegen daarin speelt. Binnen dit concept maakt hij onderscheid tussen twee typen machtsoriëntaties: transparante en ondoorzichtige.

Een transparante machtsoriëntatie verwijst naar de officiële en formele machtsstructuren van de overheid, zoals de regering en het parlement, bestaande uit verkozen volksvertegenwoordigers. Daartegenover staat de ondoorzichtige machtsoriëntatie, die betrekking heeft op vermeende onofficiële machten die achter de schermen aan de touwtjes zouden trekken. Kiezers die hierover ongenoegen ervaren spreken vaak over ‘de echte machthebbers’ en doelen daarmee veelal op multinationals of op complottheorieën over ondemocratische coalities (Kemmers, 2018).

In dit onderzoek wordt politiek ongenoegen onderzocht aan de hand van de vier perspectieven van Kemmers (2018). Deze perspectieven vormen een richtinggevend kader voor de analyse van de ervaringen van de respondenten. Sensitizing concepts zoals vertegenwoordiging, representatie, vertrouwen, sociale orde en stemgedrag zijn gedurende het onderzoek gebruikt als uitgangspunt voor het formuleren van de interviewvragen en het interpreteren van de data. Sensitizing concepts zijn ideeën die de onderzoeker helpen te reflecteren op de richting van het onderzoek en die tijdens het onderzoeksproces ruimte bieden voor de betekenis die respondenten zelf aan deze begrippen toekennen (Charmaz, 2014). In het volgende hoofdstuk wordt nader toegelicht hoe met deze begrippen is gewerkt.

3 Methodologie

3.1 Rekrutering van respondenten

In dit onderzoek staan de unieke ervaringen van mensen uit de arbeidersklasse centraal. Het doel is niet om deze ervaringen over te nemen en te presenteren als de waarheid, maar om ze te interpreteren en zo beter te begrijpen welke betekenis mensen uit de arbeidersklasse toekennen aan politiek ongenoegen (Charmaz, 2014). Om te achterhalen wat de betekenis van een ervaring is, is interactie tussen de onderzoeker en de respondent essentieel (Guba & Lincoln, 1994). Daarom is ervoor gekozen om mensen te interviewen over hun politieke ervaringen. De interviewvragen zijn opgesteld aan de hand van hoe respondenten politieke vertegenwoordiging, representatie, vertrouwen, sociale orde en stemgedrag ervaren. Dit maakt het mogelijk om uitingen van politiek ongenoegen te interpreteren aan de hand van de vier perspectieven van Kemmers (2018).

Voor het afnemen van semigestructureerde interviews is gebruikgemaakt van een topiclist. Deze lijst diende tijdens de interviews als leidraad voor het gesprek. Dit betekende ook dat de volgorde van de onderwerpen per interview varieerde, afhankelijk van de antwoorden die respondenten gaven en het verloop van het gesprek. De volledige topiclist en interviewvragen zijn te vinden in de bijlage (Bryman, 2016).

Aangezien dit onderzoek zich richt op de ervaringen van mensen uit de arbeidersklasse, zijn respondenten geselecteerd op basis van de vraag of zij zichzelf tot deze klasse rekenen. Tegelijkertijd is bij de selectie ook specifiek gelet op opleidingsniveau en beroep. Deze aanvullende criteria maken het mogelijk om beter te begrijpen hoe mensen uit de arbeidersklasse betekenis geven aan politiek ongenoegen.

Het merendeel van de respondenten is geworven via buurthuizen, wat het mogelijk maakte om twaalf personen te interviewen. Daarnaast zijn twee respondenten gerekruteerd via de sneeuwbalsteekproef en één respondent via een lokaal bedrijf. Met geen van de respondenten had ik voorafgaand aan het interview een persoonlijke band, noch was ik op de hoogte van eventuele ervaringen van politiek ongenoegen. In totaal namen vijftien personen deel aan het onderzoek. De interviews vonden plaats op diverse locaties in Nederland; één interview werd online afgenomen. De gesprekken duurden tussen de vijftien en vijfenveertig minuten. Om de privacy van de respondenten te waarborgen, zijn alle namen vervangen door pseudoniemen. In Tabel 1 wordt een overzicht van de respondenten weergegeven.

Tabel 1. Overzicht van respondenten

<i>Pseudoniem</i>	<i>Gender</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Woonplaats</i>	<i>Stemgedrag</i> <i>(vroeger)</i>	<i>Stemgedrag</i> <i>(nu)</i>	<i>Opleiding</i>
Khadija	V	41	Amsterdam	GroenLinks	Denk	Wo
Rogier	M	45	Amsterdam	PvdA	FVD/ PVV	Hbo
Yvonne	V	47	Amsterdam	PvdA	Niet-stemmer	Mbo
Arjan	M	56	Heerlen	LPF	PVV	Schoolverlater
Jan	M	57	Heerlen	SP	SP	Lts
Paula	V	59	Amsterdam	PvdA	Niet-stemmer	Lbo
Fatima	V	61	Amsterdam	PvdA	PvdA	Wo
Marion	V	63	Helmond	PvdA	SP	Hbo
Klaas	M	64	Assendelft	PvdA/ CDA	NSC	GL
Ingrid	V	65	Helmond	PvdA	VOLT	Hbo
Cor	M	67	Assendelft	PvdA	NSC	Ambachtsschool
Marie	V	67	Helmond	PvdA	GroenLinks	Hbo
Piet	M	75	Heerlen	SP	SP	Schoolverlater
Kees	M	76	Heerlen	PvdA	Niet-stemmer	Ambachtsschool
Ellen	V	77	Almelo	PvdA	Kleinste partij*	Lbo

* *Ellen stemt op de kleinste partij op de kieslijst, welke partij dat de laatste keer was, weet ze niet meer.*

3.2 Analyse en codeerstrategie

De gegevens zijn geanalyseerd met behulp van de grounded theory-benadering, die zich richt op het ontwikkelen van theorieën vanuit de empirische praktijk. Deze methode maakt het mogelijk om dieper in te gaan op de betekenissen die respondenten aan hun verhalen en ervaringen toekennen. Tijdens het analyseproces vond een voortdurende wisselwerking plaats tussen sensitizing concepts, theoretische inzichten en empirische data (Charmaz, 2014).

De transcripten zijn gecodeerd en geanalyseerd in verschillende opeenvolgende stappen. Als eerst zijn fragmenten waarin respondenten betekenis gaven aan politiek ongenoegen open gecodeerd. Dit hield in dat de data werden opgesplitst, vergeleken en voorzien van voorlopige labels die dicht bij de bewoordingen van de respondenten bleven. Daarna zijn deze codes gegroepeerd tot overkoepelende categorieën. Hierbij is gekeken naar terugkerende patronen, thema's en onderlinge overeenkomsten tussen respondenten (Bryman, 2016).

Vervolgens zijn de meest voorkomende categorieën geïnterpreteerd in het licht van de vier perspectieven uit het theoretisch kader: representatie, zeggenschap, collectivisatie en machtsoriëntatie (Kemmers, 2018). Deze perspectieven bieden de richting tijdens de ordening van de gegevens, zonder de openheid voor nieuwe inzichten te verliezen. Deze indeling maakt de analyse overzichtelijker en consistent.

Op basis van de empirische bevindingen en relevante literatuur is vervolgens op inductieve wijze een interpretatie ontwikkeld van hoe respondenten politiek ongenoegen ervaren (Charmaz, 2014).

Deze dimensies zijn verder verdiept en verrijkt met de betekenissen en beschrijvingen die respondenten zelf aan deze begrippen geven (Kemmers, 2018). Ze vormen tevens de structuur van het volgende hoofdstuk waarin de onderzoeksresultaten worden gepresenteerd.

3.3 Ethiek en privacy

Zoals beschreven door Laurison (2015) en Visser et al. (2023), zijn mensen met een lager opleidingsniveau vaak terughoudend om deel te nemen aan onderzoek naar politieke opvattingen. Aangezien ik geen van de respondenten persoonlijk ken, was ik mij des te meer bewust van de manier waarop ik mijzelf aan potentiële deelnemers heb gepresenteerd en van de mogelijke invloed van mijn aanwezigheid op hun bereidheid tot deelname. Tijdens de introductie deed ik actief moeite om eventuele argwaan of terughoudendheid bij respondenten weg te nemen (Bryman, 2016). Dit deed ik onder andere door te benadrukken dat ik onafhankelijk onderzoek verricht en niet wordt gesponsord door, of onderzoek doe voor, externe (politieke) organisaties. Daarnaast vind ik het belangrijk om eerst een persoonlijk gesprek aan te gaan voordat ik mensen heb gevraagd deel te nemen aan het onderzoek.

Daarnaast benadrukte ik dat deelname volledig anoniem zou blijven. Hoewel de interviews zijn opgenomen en getranscribeerd, worden de gegevens niet buiten de onderzoeksgroep gedeeld. Namen zijn gepseudonimiseerd en respondenten is duidelijk gemaakt dat zij op ieder moment het interview mogen beëindigen en niet verplicht zijn om alle vragen te beantwoorden. Voorafgaand aan het interview besprak ik het ‘informed consent’-formulier met de respondenten. Pas nadat zij hiermee akkoord gingen en het formulier ondertekend hadden, werd het interview gestart.

3.4 Reflectie op onderzoeksmethoden

Hoewel de gekozen onderzoeksmethode verschillende voordelen biedt, zoals het kunnen beschrijven van unieke ervaringen van politiek ongenoegen, doen zich tijdens het afnemen van de interviews ook enkele beperkingen voor. Ten eerste komt de ervaring van het behoren tot de arbeidersklasse pas tijdens de interviews aan het licht, waardoor een van de geïnterviewde respondenten uiteindelijk niet aan de selectiecriteria blijkt te voldoen. Hoewel ik zestien personen heb gesproken, zijn vijftien respondenten in de uiteindelijke analyse meegenomen. Daarnaast zijn de respondenten Khadija, Yvonne en Fatima op eigen verzoek gezamenlijk geïnterviewd. Yvonne voldoet aan de selectiecriteria, maar Khadija en Fatima niet volledig. Desondanks heb ik ervoor gekozen het interview mee te nemen in de analyse vanwege de relevante ervaringen die Yvonne deelt.

Daarnaast is het ook belangrijk te reflecteren op mijn eigen positie binnen dit onderzoek. Als iemand die niet uit de arbeidersklasse komt en hoogopgeleid is, heb ik een andere leefwereld dan de respondenten die ik heb geïnterviewd. Omdat mensen uit de arbeidersklasse met een lager opleidingsniveau vaak een culturele kloof ervaren ten opzichte van politici (Noordzij et al., 2021), was ik me tijdens de interviews sterk bewust dat zij hetzelfde gevoel ook bij mij kunnen ervaren. Om de afstand tussen mij en de respondenten te

Het politiek ongenoegen van de arbeidersklasse

verkleinen, heb ik mijn taalgebruik aangepast. In plaats van ‘scriptie’ sprak ik over ‘onderzoek’ en in plaats van ‘interviewen’ vroeg ik: ‘mag ik je wat vragen stellen?’ Verder probeerde ik zoveel mogelijk aan te sluiten bij de activiteiten die plaatsvonden in het buurthuis. Zo lunchte ik mee of speelde ik een potje sjoelen, om op een laagdrempelige manier contact te maken.

Deze keuzes heb ik gemaakt om een vertrouwensband op te bouwen. Tegelijkertijd ben ik me ervan bewust dat mijn achtergrond niet losstaat van hoe ik het verhaal van de respondenten heb gehoord, geïnterpreteerd en geanalyseerd.

4 Resultaten

Dit hoofdstuk behandelt het vastleggen en interpreteren van de unieke ervaringen van respondenten omtrent hun beleving van politiek ongenoegen. Omdat de belevingswereld per respondent verschilt, wordt ongenoegen ook op uiteenlopende manieren ervaren. Het begrijpen van hoe mensen hun ongenoegen uiten, maakt de mogelijk betekenis te geven aan hun politiek handelen (Kemmers et al., 2019). Voor een betere interpretatie van de resultaten wordt daarbij gebruikgemaakt van vier perspectieven: representatie, zeggenschap, collectivisatie en machtsoriëntatie (Kemmers, 2018). Omdat niet elk perspectief door alle respondenten even uitgebreid besproken is, varieert de hoeveelheid bevindingen per perspectief. Het hoofdstuk is zo opgebouwd dat eerst de meest voorkomende perspectieven worden behandeld.

4.1 Representatie

De ervaring van representatie kan verschillende vormen aannemen. Enerzijds via politieke partijen en volksvertegenwoordigers die namens specifieke groepen in de samenleving spreken en anderzijds via publieke opinie en maatschappelijk debat (Kemmers, 2018). Veel respondenten gaven aan dat deze rol jarenlang door de PvdA werd vervuld, een overtuiging die hen vaak vanuit het gezin werd meegegeven: “Mijn oma heeft me altijd gezegd: ‘Als je gaat stemmen, moet je op de PvdA [stemmen]’” (Paula, 59). Ook werden namen genoemd van invloedrijke PvdA-politici, zoals Willem Drees en Joop den Uyl, over wie Ellen (77) zegt: “Dat was een top kerel”. In hoeverre respondenten zich momenteel nog vertegenwoordigd voelen door de PvdA verschilt. Zo ervaart Paula (59) dat de PvdA vroeger aanzienlijk anders was dan de partij nu is, terwijl Ingrid (65) van mening is dat de vertegenwoordiging van de arbeidersklasse tegenwoordig nog steeds bij de PvdA ligt, maar ook bij de SP.

Aan het begin van dit onderzoek ging ik uit van de veronderstelling dat het ongenoegen over representatie zich voornamelijk zou richten op de PvdA, aangezien veel respondenten in het verleden trouw op deze partij stemden. Echter blijkt het ongenoegen van respondenten vooral te liggen in de wijze waarop zij ervaren dat de politiek en de overheid met hen omgaan. Dit komt overeen met wat Noordzij et al. (2021) stellen, namelijk dat lager opgeleide kiezers minder politiek vertrouwen hebben, omdat zij ervaren dat politici cultureel ver van hen afstaan en op hen neerkijken. Volgens Geurts et al. (2024) is een gebrek aan politiek vertrouwen een gevolg van het gevoel niet gerepresenteerd te worden. Daarbij stellen Geurts et al. (2024) dat kiezers ook een gebrek aan representatie ervaren, wanneer zij het gevoel hebben dat er niet naar hun belangen wordt geluisterd.

Dit gevoel, dat er onvoldoende, of zelfs helemaal niet, naar de belangen van kiezers uit de arbeidersklasse wordt geluisterd, keert bij bijna elk interview terug. Zo stelt Piet (75) dat politici niet naar mensen luisteren en slechts hun eigen ideeën uitvoeren, benadrukt Arjan (56) de wens dat politici moeten doen waar de mensen om vragen en hoopt Cor (67) dat politici hun beloftes eens nakomen. Het

ervaren ongenoegen betreft dus niet alleen de mate van persoonlijke vertegenwoordiging, maar ook de mate waarin hun zorgen inhoudelijk worden gerepresenteerd (Geurts et al., 2024).

Hoewel respondenten niet expliciet spraken over een kloof, geven meerdere van hen aan dat zij zich niet gerepresenteerd voelen, omdat zij het idee hebben dat politici in de Tweede Kamer niet voor hen opkomen. Piet (75) geeft bijvoorbeeld aan: “Veel mensen hebben het idee dat ze [er] alleen voor het geld zitten, wat ook zo is”. Verschillende respondenten uiten het beeld dat politici niet handelen in het belang van ‘het volk’, maar voornamelijk gemotiveerd zijn door financiële belangen. Rogier (45) en Cor (67) hebben het over “zakkenvullers”, terwijl Paula (59) benadrukt: “Ze denken alleen aan hun eigen portemonnee”.

Yvonne (47) ervaart vooral ongenoegen over politieke representatie in het idee dat politici onvoldoende beseffen wat er in de samenleving speelt. Zij zegt hierover: “Armoede wordt steeds maar erger, maar jullie gaan dingen duurder maken?” Met deze uitspraak laat Yvonne (47) zien dat zij het gevoel heeft dat politici een andere belevingswereld hebben dan zichzelf en de mensen om haar heen. Ook Jan (57) benadrukt dat politici volgens hem te weinig aansluiting hebben met het overgrote deel van Nederland.

Andere respondenten ervaren dat hun belangen niet gerepresenteerd worden in de politiek, omdat ze zien dat hun problemen niet opgelost worden. Deze problemen hebben betrekking op uiteenlopende kwesties, zoals de stijgende boodschappenprijzen: “Je betaalt je scheel in de winkels” (Marie, 67), bezuinigingen in de zorg: “Iedereen heeft zorg nodig”, (Yvonne, 47) en problematiek rondom huisvesting: “Ik heb zelf een 34-jarige thuis. Die eigenlijk op [zichzelf] zou willen wonen en dat lukt niet” (Ingrid, 65).

Wederom wordt het probleem van de culturele kloof (Noordzij et al., 2021) indirect door respondenten aangehaald. Want in plaats van opkomen voor de belangen van mensen uit lagere sociaal-economische klassen, richten politici zich, volgens respondenten, voornamelijk op de belangen van vermogende burgers, of zoals Marie (67) hen noemt: “rijkelui”. De ervaring dat er niet naar mensen uit de arbeidersklasse wordt geluisterd, maar wel naar de belangen van vermogende burgers, werkt versterkend in het gevoel van politieke ondervertegenwoordiging en ongenoegen.

Ondanks het ervaren ongenoegen, voelen respondenten zich in zekere mate door sommige politici en politieke partijen wel gerepresenteerd. Een voorbeeld hiervan is Arjan (56). Zo stelt Arjan (56) dat werkgevers wel vertegenwoordigd worden in de politiek. Hij hoopt dat “politici de mensen eens goed aanhoren die werken en die problemen op hun werk hebben” (Arjan, 56). Deze wens is niet zonder reden. Arjans (56) ongenoegen is vooral gerelateerd aan zijn eigen werkervaring. Hij denkt dat hij is ontslagen omdat hij, in vergelijking met arbeidsmigranten, hogere kosten met zich meebracht. De frustratie over deze gebeurtenis komt tijdens het interview duidelijk naar voren en zit diep. Arjan (56) zit nu namelijk werkloos thuis en wil het liefst gewoon weer aan het werk.

Dit voorbeeld toont aan waarom Arjan (56) wil dat er geluisterd wordt naar mensen die problemen op hun werk hebben. Interessant is dat zijn ongenoegen niet gericht is op de werkgever zelf,

maar eerder op de komst van arbeidsmigranten. Volgens hem verdringen arbeidsmigranten uit Oost-Europese landen Nederlandse werknemers op de arbeidsmarkt, doordat zij voor lagere lonen werken. Dit ongenoegen herken ik ook bij andere respondenten. Zowel Kees (76) als Yvonne (47) geven aan dat de werkgelegenheid voor Nederlandse arbeiders afneemt door de inzet van arbeidsmigranten die goedkoper werken. Voor Arjan (56) leidt deze ervaring ertoe dat hij zijn ontslag koppelt aan de komst van arbeidsmigranten en hen een deel van de schuld geeft. Deze gedachtegang verklaart waarom hij op de PVV stemt. De partij besteedt met haar anti-migratieagenda aandacht aan zijn ervaringen en geven zo gehoor aan zijn ongenoegen.

Respondenten spreken tijdens het interview vaak over politieke eigenschappen van politici waardoor hun vertrouwen en representatie ervaring stijgt (Geurts et al., 2024). Tijdens de interviews viel het op dat respondenten regelmatig de wens uiten voor politici die hun beloften nakomen en zeggen waar het op staat. Ingrid (65) benadrukt bijvoorbeeld het belang van het vasthouden aan eigen standpunten: “Er [wordt] al te gauw iets weggegeven”.

4.2 Zeggenschap

Voor veel respondenten vormt deelname aan dit onderzoek aanvankelijk een drempel, omdat zij naar eigen zeggen over weinig politieke kennis beschikken. Hierdoor denken zij vaak dat zij weinig te vertellen hebben en beschouwen zichzelf dan ook als een minder legitieme actor (Visser et al., 2023). Zo geeft Jan (57) aan het begin van zijn interview aan dat hij politiek niet goed onderbouwd is. Hij is hierin niet de enige. Ook Kees (76) benadrukt dat hij niet veel van de politiek weet. Daarnaast begint Ellen (77) haar interview door te zeggen dat ze geen politieke mening heeft. Verder zegt Piet (75): “Nou, ik volg [de politiek] niet meer zo”, en stelt Cor (67): “Ik heb helemaal geen verstand van politiek. Drie keer niks”.

Gedurende het onderzoeksproces bleek dat het gevoel een minder legitieme actor te zijn (Visser et al., 2023) niet voor alle respondenten geldt. Met name hoger opgeleide respondenten vinden het minder moeite om hun politieke mening te uiten. Daarnaast geven zij vaker aan dat hun stemgedrag het resultaat is van een bewuste afweging, gebaseerd op een vergelijking van politieke programma's en de mate waarin deze aansluiten bij hun persoonlijke overtuigingen. Marie (67), die haar stemkeuze altijd baseert op welk partijprogramma het meest overeenkomt met haar idealen, klinkt zelfs enigszins neerbuigend over haar moeder wanneer zij vertelt dat zij waarschijnlijk op de PVV zou hebben gestemd: “Vraag me niet waarom, want een programma heeft ze nooit gelezen”. Ook Fatima (61) en Khadija (41) lezen standaard partijprogramma's door, wat hen helpt bij het maken van een weloverwogen keuze.

Naast verschillen in opleidingsniveau binnen de groep respondenten, zijn er ook drie respondenten die niet langer aan verkiezingen deelnemen. Hoewel alle drie de niet-stemmers ongenoegen uiten over de ervaren onbetrokkenheid van ‘de overheid’ ten opzichte van ‘het volk’, verschillen hun motieven om niet te stemmen. Paula (59) geeft aan dat de politiek haar weinig aanspreekt, want: “De stem die jij uitbrengt, komt toch niet terecht”. Deze opvatting baseert zij op de

veronderstelling dat politici alleen aan hun eigen belangen denken. Ook Yvonne (47) stemt al geruime tijd niet meer. Net als Paula (59) gelooft zij niet dat politieke beloften daadwerkelijk worden nagekomen. Daarnaast weet zij niet op wie zij zou moeten stemmen, vanwege haar ervaring dat er in de politiek vooral ruzie wordt gemaakt.

Hoewel Paula (59) en Yvonne (47) vanwege hun afkeer van de politiek besloten hebben niet meer te stemmen (Visser et al., 2023), werkt ditzelfde gevoel van afkeer bij Rogier (45) juist als extra motivatie om zich verkiesbaar te stellen tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2026. Hij ervaart dat de politiek onvoldoende aandacht besteedt aan de zorgen van mensen in zijn omgeving. Rogier (45) streeft ernaar politiek actief te worden om deze zorgen een stem te geven. Zo zegt hij: “Elke dag wil ik het horen, wil ik het voelen en wil ik ervoor vechten (...) en de politiek interesseert mij helemaal niks”. Het belang dat Rogier (45) hecht aan het vertegenwoordigen van de zorgen van zijn omgeving weegt zwaarder dan zijn politieke afkeer. Zijn ongenoegen is daarmee tweedelig. Enerzijds ervaart hij afkeer omdat de politiek meer moet luisteren naar ‘het volk’, anderzijds drijft dit ongenoegen hem juist om actief deel te nemen aan de politiek (Visser et al., 2023).

Politieke betrokkenheid doet zich bij respondenten op verschillende niveaus voor. Wanneer Piet (75) spreekt over zijn invloed op de politiek, richt hij zich voornamelijk op de bereikbaarheid en responsiviteit van de lokale overheid. Zo zegt hij: “Ik ben daar wel tevreden over”. Hij legt uit dat, wanneer zich een probleem voordoet in zijn straat of buurt, hij de gemeente hiervan op de hoogte stelt en dat dit vervolgens wordt opgelost. Voor Piet (75) betekent politieke betrokkenheid daarom vooral participatie op lokaal niveau, waarbij hij zichzelf als burger in staat acht zijn vragen en zorgen aan de gemeente voor te leggen. Dit gevoel wordt versterkt doordat hij ervaart dat de gemeente daadwerkelijk luistert naar haar inwoners, waardoor hij hierover geen ongenoegen ervaart. Volgens Piet (75) zijn zaken tegenwoordig dan ook beter geregeld dan vroeger: “Klachten naar de gemeente toe kun je mailen, dan krijg je er een antwoord op”. Tegelijkertijd merkt hij dat mensen in zijn omgeving zichzelf niet geschikt voelen om klachten bij de gemeente in te dienen: “Dat is de fout [die] mensen maken”. Volgens Piet (75) blijft het bij klagen zonder actie, waardoor er ook niets opgelost kan worden. Ook Ingrid (65), die tijdens het interview laat blijken veel van politiek te weten, zegt: “Ik heb soms ook het idee dat mensen uit de arbeidersklasse zich bewust zelf een beetje dom houden, omdat ze zich niet overal meer voor interesseren”.

4.3 Collectivisatie

Volgens Kemmers (2018) verwijst collectivisatie naar het proces waarbij individuen zich gesteund voelen in hun politieke opvattingen. Dit gevoel van steun ontstaat niet zozeer via formele politieke representatie, zoals een volksvertegenwoordiger, maar vooral doordat men ervaart dat de eigen opvattingen breed gedeeld worden binnen de samenleving. Een voorbeeld hiervan is Rogier (45), die al zijn hele leven in Amsterdam woont. Hij is van mening dat het gemeentebestuur onvoldoende luistert naar de stem van ‘het volk’. Dit gevoel wordt volgens Rogier (45) bevestigd na de overwinning van de

PVV bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2023. Volgens Rogier (45) geeft de samenleving daarmee aan dat het onder controle krijgen van het Nederlandse migratiebeleid een topprioriteit is. Zijn ervaren ongenoegen over migratie wordt door deze verkiezingswinst bevestigd, maar tegelijkertijd neemt zijn ongenoegen ook toe. Hij merkt dat de gemeente Amsterdam dit signaal naast zich neerlegde: “[De gemeente] heeft toch gewoon openlijk gezegd, ‘nou gaan we niet naar luisteren, we doen lekker wat wij willen’. Gewoon het volk negeren en je bent zo’n voorvechter voor de democratie” (Rogier, 45).

Opvallend is dat niet alle respondenten de verkiezingswinst van Wilders interpreteren zoals Rogier (45), die dit vooral koppelt aan zijn eigen ongenoegen over het migratiebeleid. Marie (67) ziet de toename van PVV-stemmers niet zozeer als een uiting van anti-migratiesentiment, maar meer als een bredere roep om verandering: “Ik denk niet dat de mensen bewust voor de PVV hebben gekozen. Ik denk dat de mensen hebben gekozen voor verandering”. Hoewel Marie (67) zelf niet op de PVV stemt, maar op GroenLinks, geeft zij aan dat haar wantrouwen richting de overheid gegroeid is gedurende de regeerperiodes van Rutte. Dit wantrouwen heeft geleid tot het idee dat ingrijpende veranderingen binnen het politieke bestel noodzakelijk zijn. De verkiezingswinst van de PVV ervaart zij dan ook als een bevestiging dat een deel van de Nederlandse bevolking ook behoefte heeft aan deze verandering.

Dit verschil benadrukt dat respondenten de overwinning van de PVV interpreteren vanuit hun eigen beleavingswerelden. Rogier (45) benadert de uitslag voornamelijk vanuit een anti-migratiesentiment, omdat zijn politieke ongenoegen grotendeels op dit thema is gebaseerd. Voor hem is de aanwezigheid van ‘de migrant’ een van de belangrijkste oorzaken van de huidige maatschappelijke problemen in Nederland. Marie (67) daarentegen ervaart de verkiezingswinst eerder als een bevestiging van haar verlangen naar politieke verandering. Volgens Marie (67) is de grote steun voor de PVV niet het resultaat van anti-migratiesentiment, een perspectief waarmee zij zich niet identificeert, maar eerder een uiting van de brede wens onder ‘het volk’ naar politieke verandering.

Marie (67) is niet de enige respondent die de verkiezingswinst van de PVV op deze wijze interpreteert. Ook Ingrid (65) beschouwt de roep om verandering als de belangrijkste drijfveer voor kiezers om op de PVV te stemmen. Ze zegt: “Ik snap dat je wat wil veranderen, ook als arbeider. Dat begrijp ik heel goed. Maar we hebben zo’n grote groep politieke partijen dat als (...) je iets wil veranderen, je ook een andere [partij kan] kiezen”. Een vergelijkbare redenering wordt gehanteerd door Jan (57): “Ik [kan] me ook voorstellen dat mensen hun vertrouwen verliezen in de politiek en dat ze daardoor misschien meer rechts zouden kiezen in de hoop dat er verandering komt”.

4.4 Machtsoriëntatie

Volgens Kemmers (2018) betreft machtsoriëntatie voornamelijk de “subjectieve notie van waar de macht ligt” (p. 188). Hoewel respondenten deze ervaring helder konden benoemen, ging dit voor velen gepaard met een gevoel van machteloosheid. Dit gevoel kwam met name naar voren wanneer zij spraken over politiek beleid waarop zij naar eigen zeggen geen invloed kunnen uitoefenen, zoals pensioenen.

Daarnaast werd de verantwoordelijkheid van de overheid en afwikkeling van problemen omtrent de gaswinning in Groningen, het Toeslagenschandaal en de Mondkapjesaffaire genoemd.

Cor (67) gebruikt de situatie in Groningen om zijn gevoel van ongenoegen te benadrukken, namelijk het idee dat de ‘gewone man’ er niet meer toe doet en voor zichzelf moet zorgen. In zijn frustratie over Groningen speelt Rutte de hoofdrol. Zo stelt Cor (67): “Die mensen wonen al tig jaren met de balken tegen hun woning aan”. Hij bestempelt Rutte dan ook als een “zakkenvuller”, iemand die niet opkomt voor ‘het volk’. De ergernis die Cor (67) richting Rutte voelt, is toegenomen sinds zijn vertrek naar Brussel: “[Rutte] zegt van ‘toedelo, ik ga naar Brussel en ik ga een beetje een hogere functie doen’ (...) dat is toch makkelijk?”

Frustraties over machtsverhoudingen tussen de overheid en ‘het volk’ worden door enkele respondenten expliciet verbonden aan Rutte. Rogier (45) beschrijft hoe hij, na het Toeslagenschandaal, hoopte dat het eindelijk voorbij was met Rutte. Het vertrek van Rutte naar de NAVO voedt Rogiers (45) woede, zo zegt hij: “Niet dat hij op een gegeven moment een immuniteit positie krijgt binnen de NAVO en dat je er niks tegen kan doen. Want wat voor rechtspraak is dat?” Wanneer ik Rogier (45) doorvraag over Rutte, zegt hij: “Rutte is iemand die ik heel graag in een donker steegje tegen zou willen komen”.

Tijdens het gesprek met Rogier (45) was zijn frustratie vooral voelbaar in de manier waarop hij zich uitliet over verschillende politici en partijen. Over de Amsterdamse burgemeester Halsema en wethouders Moorman en Groot-Wassink zegt hij: “Ze zijn door en door slecht, verrot en dat hebben ze laten zien, dat is hun karakter en dat is hun agenda”. Later nuanceert hij deze uitspraak door te stellen dat als Halsema haar standpunten zou omkeren en daardoor dichterbij hem zou komen te staan, ze door haar eigen partij eruit gezet zou worden.

Rogier (45) ziet politieke partijen als structuren die hun macht behouden door vriendschappelijke organisaties en initiatieven te subsidiëren, waardoor ze een vicieuze cirkel in stand houden. Hoewel hij hierbij officiële processen benoemt, zoals het verdelen van subsidies en de structuur van politieke partijen, richt zijn beredenering zich vooral op wat Kemmers (2018) omschrijft als ondoorzichtige machtsverhoudingen. Hij ziet linkse politici en partijen als slechte instituten die alleen hun eigen ‘clubjes’ blijven financieren ten koste van ‘het gewone volk’.

Het idee van een ‘vicieuze cirkel’ wordt ook door Marion (63) benoemd, maar dan met een andere betekenis dan die van ondoorzichtige machtsstructuren (Kemmers, 2018). Voor Marion (63) bestaat de politiek uit een groep ruziezoekende mensen die niets oplossen. Zo stelt ze: “Ze schuiven ook heel veel door, van ‘dat doet het volgende kabinet wel’. Nee, treedt nou eens op. Doe nou is iets”. Dit duidt op een ervaring van officiële macht waarbij Marion (63) het gevoel heeft dat de overheid geen verantwoordelijkheid neemt en wacht tot het volgende kabinet de problemen oppakt. Een vergelijkbare ervaring leeft ook bij Yvonne (47), die zegt: “Nederland was in mijn ogen echt een topland (...) maar [gaat] dat de laatste tijd steeds [meer] naar de crisiskant”.

Aan het einde van veel interviews komt bij enkele respondenten ook het besef naar boven dat politiek geen makkelijk vak is. Zo zegt Yvonne (47): “Daarom ben ik ook blij dat ik niet in de politiek

zit”. Vooral de respondenten die zich realiseerden dat er in Nederland veel verschillende meningen zijn, leggen zich aan het einde van het interview hier enigszins bij neer. Klaas (64) stelt: “Maar dat is natuurlijk heel lastig. Omdat je nooit iedereen tevreden kan stellen (...) en je moet altijd compromissen sluiten. Dat zit nou eenmaal in het bestel”. Ook Arjan (56), die veel frustratie uit, concludeert uiteindelijk: “Er [zijn] altijd bij één of twee de koffie slecht, dus je kan niet aan iedere wens voldoen”.

5 Conclusie en discussie

Dit onderzoek kwam tot stand vanuit de wens om het stemgedrag van de arbeidersklasse en in het bijzonder de toenemende steun voor radicaal-rechtse partijen, beter te begrijpen. Hoewel dit onderwerp uitgebreid is onderzocht, richten bestaande theorieën zich voornamelijk op het idee dat arbeiderskiezers reactieve actoren zijn die stemmen uit politieke ontevredenheid (Achterberg, 2005; Achterberg & Houtman, 2003; De Koster & Van der Waal, 2014; Harteveld, 2016; Kriesi et al., 2006; Oesch, 2012; Van der Burg & Van Spanje, 2009).

Bestaande theorieën schieten tekort in het verklaren waar politiek ongenoegen bij mensen uit de arbeidersklasse vandaan komt. Daarom staan juist deze unieke ervaringen in dit onderzoek centraal. Het doel is beter te begrijpen welke betekenis mensen uit de arbeidersklasse toekennen aan politiek ongenoegen. Door hun perspectieven als uitgangspunt te nemen, kan worden onderzocht hoe zij zelf betekenis geven aan politiek ongenoegen, waar dit ongenoegen vandaan komt en hoe het hun politieke beleving beïnvloedt (Kemmers et al., 2018, 2019). Hierbij staat de volgende onderzoeksvraag centraal: *Hoe geven mensen uit de arbeidersklasse betekenis aan politiek ongenoegen?*

Voordat ik deze vraag beantwoord, is het van belang om stil te staan bij de keuze om dit onderzoek te richten op mensen uit de arbeidersklasse. Door hun sociaal-economische achteruitgang is dit een groep die vaker dan andere groepen in de samenleving politiek ongenoegen ervaart (Kemmers et al., 2018). Bovendien betreft het een klasse die zich vaak minder gekwalificeerd voelt om politiek te participeren en zichzelf beschouwt als een minder legitieme politieke actor (Laurison, 2015; Visser et al., 2023). Vanwege deze aspecten is het wetenschappelijk en maatschappelijk van belang te onderzoeken wat er ten grondslag ligt aan het ervaren gevoel van politiek ongenoegen (Kemmers et al., 2018).

Op basis van de bevindingen, geanalyseerd aan de hand van vier perspectieven, namelijk representatie, zeggenschap, collectivisatie en machtsoriëntatie, kan het volgende worden geconcludeerd over de betekenis die respondenten uit de arbeidersklasse geven aan politiek ongenoegen.

Ten eerste blijkt dat ongenoegen over representatie bij respondenten vrijwel altijd samenhangt met de ervaring dat politici niet opkomen voor hun belangen. Respondenten kunnen daarentegen vaak wél benoemen wie volgens hen wél vertegenwoordigd wordt: vermogende burgers en werkgevers. Hiermee bevestigen zij indirect het idee dat politici een andere belevingswereld hebben dan zichzelf, want als dit niet het geval was, zouden hun problemen volgens hen allang opgelost zijn (Noordzij et al., 2021). Het merendeel van de respondenten ervaart dat politici te ver van hen afstaan en vooral de politiek in zijn gegaan uit financiële motieven. Het gevoel van onvoldoende politieke representatie hangt nauw samen met dalend politiek vertrouwen, dat voortkomt uit de ervaring dat hun zorgen inhoudelijk niet worden gehoord (Geurts et al., 2024; Kemmers, 2018).

Ten tweede gaven respondenten op uiteenlopende manieren invulling aan het perspectief van zeggenschap. Voor veel respondenten vormde hun vermeende gebrek aan politieke kennis aanvankelijk een drempel om deel te nemen aan het interview. Met name de hoger opgeleide respondenten spraken

met meer gemak over politieke onderwerpen. Hun stemgedrag was doorgaans gebaseerd op een weloverwogen keuze, onderbouwd door het lezen van partijprogramma's. De respondenten die niet meer stemmen, gaven aan dit te doen vanuit frustratie over het idee dat er toch niets met hun stem wordt gedaan. Dit kan ook worden opgevat als een gevolg van het eerder benoemde gebrek aan representatie en vertrouwen (Kemmers, 2018; Visser et al., 2023).

Ten derde bleek dat persoonlijk ongenoegen regelmatig wordt gekoppeld aan een breed gedragen opvatting in de samenleving, oftewel collectivisatie. Zo werd de overwinning van de PVV bij de verkiezingen in 2023 door verschillende respondenten geïnterpreteerd als een bevestiging van hun eigen kijk op de samenleving, bijvoorbeeld als een bredere roep voor anti-migratiestandpunten of politieke verandering. Deze interpretaties sluiten aan bij het idee dat mensen politieke gebeurtenissen interpreteren en er betekenis aan geven vanuit hun eigen belevingswereld (Kemmers, 2018).

Ten vierde zagen veel respondenten politieke schandalen als bevestiging dat de politiek niet voor hen opkomt. Thema's zoals de gaswinning in Groningen, het Toeslagenschandaal en de Mondkapjesaffaire zijn herhaaldelijk genoemd (Voogd et al., 2024). Deze onderwerpen gingen vaak gepaard met negatieve uitlatingen over premier Rutte. Slechts enkele respondenten spraken over ondoorzichtige machtsstructuren. Dit idee leeft dus niet bij iedereen. Verder klonk aan het einde van sommige interviews ook nuance. Respondenten gaven aan dat politiek een moeilijk vak is en dat het onmogelijk is om iedereen tevreden te stellen (Kemmers, 2018).

Omdat dit onderzoek zich richt op de unieke ervaringen van respondenten, is zichtbaar geworden dat hun belevingen uiteenlopen. Politiek ongenoegen blijkt bij het overgrote deel van de respondenten geworteld te zijn in het idee dat de overheid er niet voor hen is, niet voor hen zorgt of hen beschermt. Respondenten willen gehoord worden in hun zorgen en frustraties, maar ook zien dat er iets met die zorgen gedaan wordt.

Deze uiteenlopende ervaringen en de uitgesproken behoefte om gehoord te worden benadrukken het belang van een benadering die aansluit bij de belevingswereld van de respondenten. Bovendien gaven meerdere respondenten na afloop van het interview aan dat zij het als waardevol ervoeren om hun verhaal te kunnen delen. Dit bevestigt de noodzaak tot verder onderzoek naar de belevingswereld van mensen uit lagere sociaal-economische klassen, juist omdat zij minder gemakkelijk participeren in politiek onderzoek (Kemmers, 2018; Visser et al., 2023).

Naast de bevindingen zijn tijdens dit onderzoek ook enkele beperkingen en tekortkomingen naar voren gekomen. Allereerst is het van belang stil te staan bij mijn eigen positie als onderzoeker. Aangezien ik niet afkomstig ben uit de arbeidersklasse en bovendien hoger opgeleid ben, verschilt mijn belevingswereld van die van de respondenten die ik heb geïnterviewd. Gedurende het gehele onderzoeksproces ben ik mij bewust geweest van deze culturele afstand en heb ik actief geprobeerd deze te verkleinen. Tegelijkertijd realiseer ik mij dat mijn achtergrond niet losstaat van de wijze waarop ik de ervaringen van respondenten heb geïnterpreteerd en geanalyseerd (Noordzij et al., 2021).

Een manier om de afstand tussen mij en de respondenten te verkleinen was door respondenten te werven via buurthuizen. Een belangrijk voordeel hiervan is dat mensen zich in een vertrouwde omgeving eerder op hun gemak voelen om hun politieke opvattingen te delen (Visser et al., 2023). Een nadeel is dat de bezoekers van buurthuizen vaak oudere personen zijn. Dit is ook terug te zien bij mijn respondenten, allemaal zijn ze ouder dan veertig jaar. Het interviewen van jongere personen had mogelijk tot andere bevindingen geleid of bestaande inzichten verder verdiept. Deze beperking vormt dan ook een directe aanleiding voor de eerste suggestie voor vervolgonderzoek: het interviewen van een bredere en representatievere groep mensen uit de arbeidersklasse, met expliciete aandacht voor leeftijdsdiversiteit.

Een andere beperking van dit onderzoek is dat het oorspronkelijk de intentie had om het veranderende stemgedrag van voormalig PvdA-stemmers die tegenwoordig op de PVV stemmen te onderzoeken. Uiteindelijk is slechts één respondenten geïnterviewd die deze verandering daadwerkelijk heeft doorgemaakt. Daardoor blijft het onderliggende ongenoegen binnen deze specifieke groep grotendeels onderbelicht. Een tweede suggestie voor vervolgonderzoek is dan ook om gericht te onderzoeken welk politiek ongenoegen ten grondslag ligt aan de keuze van kiezers die voorheen op de PvdA stemden en nu voor de PVV kiezen.

Tot slot volgt een derde suggestie voor vervolgonderzoek. Tijdens deze scriptie is politiek ongenoegen op één moment in de tijd gemeten, terwijl zich tijdens het onderzoeksproces een belangrijke politieke gebeurtenis voordeed, de val van het kabinet. Aangezien de PVV een prominente rol speelde in dit rechtse kabinet, is het interessant om te onderzoeken in hoeverre deze gebeurtenis van invloed is geweest op de bevindingen in deze scriptie. Bijvoorbeeld als bevestiging van politiek wantrouwen, of als reflectie op radicaal-rechtse politiek. Daarbij wordt aanbevolen om, net als in dit onderzoek, de belevingswereld van respondenten als uitgangspunt te nemen.

Bibliografie

- Achterberg, P. (2005). Op weg naar een nieuwe politieke cultuur: Klasse en stemgedrag in laat moderne samenlevingen. *Sociologie*, 1(1), 70–89.
- Achterberg, P., & Houtman, D. (2003). Het spook van de rechtse arbeidersklasse: Een culturele verklaring voor “tegennatuurlijk” stemgedrag. *Sociologische Gids | Jaargang 50, 1*, 8–25.
- Benedetto, G., Hix, S., & Mastrococco, N. (2020). The Rise and Fall of Social Democracy, 1918–2017. *American Political Science Review*, 114(3), 928–939.
<https://doi.org/10.1017/s0003055420000234>
- Bovens, M., & Wille, A. (2016). De meritocratisering van de politieke elite. In P. De Beer & M. Van Pinxteren (Reds.), *Meritocratie: Op weg naar een nieuwe klassensamenleving* (pp. 165–197). Amsterdam University Press.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5de editie). Oxford University Press.
- Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory* (2de editie). SAGE Publications Ltd.
- Damstra, A., & Van Der Meer, T. (2024). Thema’s en partijen: de rol van issue ownership. In R. Voogd, K. Jacobs, M. Lubbers, & N. Spierings (Reds.), *De verkiezingen van 2023* (pp. 156–163). SKON.
- De Koster, W., & Van Der Waal, J. (2014). Botsende opvattingen over etnische diversiteit en sociale orde: Hoe zijn verschillen tussen lager- en hoger-opgeleiden te verklaren. In *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 165–186). SCP en WRR.
- Dekker, F. (2024). *Fabriekswerk: Over de vergeten arbeidersklasse*. Uitgeverij Van Gennep.
- Geurts, N., Glas, S., & Peelen, A. (2024). (G)een feest der herkenning: Identiteit en politieke vertegenwoordiging. In R. Voogd, K. Jacobs, M. Lubbers, & N. Spierings (Reds.), *De verkiezingen van 2023* (pp. 79–87). SKON.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Reds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). Sage.
- Harteveld, E. (2016). Winning the ‘losers’ but losing the ‘winners’? The electoral consequences of the radical right moving to the economic left. *Electoral Studies*, 44, 225–234.
<https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.08.015>
- Inglehart, R., & Norris, P. (2017). Trump and the Populist Authoritarian Parties: The Silent Revolution in Reverse. *Perspectives On Politics*, 15(2), 443–454.
<https://doi.org/10.1017/s1537592717000111>
- Kemmers, R. (2018). Gekanaliseerd onbehagen?: PVV-stemmers, niet-stemmers, en hun betekenisvolle politieke agency. *Sociologie*, 14(2), 177–198.
<https://doi.org/10.5117/soc2018.2/3.006.kemm>

- Kemmers, R., De Koster, W., & Van Der Waal, J. (2019). Ontevreden burgers serieus nemen. *Tijdschrift Voor Klachtrecht*, 15(2), 7–10.
- Kemmers, R., Van Der Waal, J., & De Koster, W. (2018). Burgers op afstand? Naar een beter begrip van ontevreden burgers. In S. L. De Lange & J. Zuure (Reds.), *#WOEST: De kracht van verontwaardiging* (pp. 77–87). Raad voor het Openbaar Bestuur / Amsterdam University Press.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschie, S., & Frey, T. (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. *European Journal Of Political Research*, 45(6), 921–956.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00644.x>
- Laurison, D. (2015). The Willingness to State an Opinion: Inequality, Don't Know Responses, and Political Participation. *Sociological Forum*, 30(4), 925–948.
<https://doi.org/10.1111/socf.12202>
- Lipset, S. M. (1959). Democracy and Working-Class Authoritarianism. *American Sociological Review*, 24(4), 482–501. <https://www.jstor.org/stable/2089536>
- Lubbers, M. (2021, 3 september). *De krimpende arbeidersklasse en de inruil van de PvdA (en het CDA!) voor de SP en nationalistische partijen*. StukRoodVlees. <https://stukroodvlees.nl/de-krimpende-arbeidersklasse-en-de-inruil-van-de-pvda-en-het-cda-voor-de-sp-en-nationalistische-partijen/>
- Lubbers, M., Jacobs, K., Spierings, N., & Voogd, R. (2023, 21 december). *Ook de 'nieuwe' PVV-stemmer stemde vooral tegen migratie en uit politiek protest*. StukRoodVlees. <https://stukroodvlees.nl/ook-de-nieuwe-pvv-stemmer-stemde-vooral-tegen-migratie-en-uit-politiek-protest/>
- Noordzij, K., De Koster, W., & Van Der Waal, J. (2021). A revolt of the deplored? The role of perceived cultural distance in the educational gradient in anti-establishment politics. *British Journal Of Sociology*, 72(5), 1448–1463. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12892>
- Oesch, D. (2012). The class basis of the cleavage between the new left and the radical right. *An Analysis For Austria, Denmark, Norway And Switzerland*, 31–51.
- Oesch, D. (2022). *Contemporary Class Analysis: JRC Working Papers Series on Social Classes in the Digital Age* (Nr. JRC126506). European Commission.
- Rijnders, J., Auer, E., & Ballantyne, J. (2023). Wat willen we voor studenten uit de arbeidersklasse? *Beleid en Maatschappij*, 50(3), 189–194.
<https://doi.org/10.5553/benm/138900692023050003007>
- Rydgren, J. (2013). *Class politics and the radical right*. Routledge.
- Van Der Brug, W., & Van Spanje, J. (2009). Immigration, Europe and the 'new' cultural dimension. *European Journal Of Political Research*, 48(3), 309–334.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2009.00841.x>

- Visser, V., De Koster, W., & Van Der Waal, J. (2021). Understanding less-educated citizens' (non-) participation in citizens' initiatives: Feelings of entitlement and a taste for politics. *Current Sociology*, 71(5), 924–942. <https://doi.org/10.1177/00113921211024700>
- Voogd, R., Jacobs, K., & Spierings, R. (2024). *De verkiezingen van 2023: Van Onderstroom naar Doorbraak: Onvrede en Migratie*. SKON. <https://www.dpes.nl/wp-content/uploads/2024/07/NKO2023-Rapportage-De-verkiezingen-van-2023-1.pdf>
- Wright, E. O. (2000). Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromisel. *American Journal Of Sociology*, 105(4), 975–1002.

Bijlage 1: Topiclijst

- **Stemervaring:**
 - Op welke partij heeft u tijdens de laatste Tweede Kamerverkiezing gestemd?
 - Wat vindt u goed aan deze partij Y?
 - Kan u mij iets vertellen over uw eerste stemervaring, voor welke partij koos u toen?
 - Wat vond u destijds goed aan deze partij X?
 - Wat vindt u anders aan partij Y dan aan partij X?
- **Arbeidersklasse:**
 - Waar denkt u aan als ik het heb over ‘de arbeidersklasse’?
 - Wat zijn volgens u kenmerken die horen bij iemand uit ‘de arbeidersklasse’?
 - Kunt u mij vertellen of er een arbeidersklasse is in [plaatsnaam]?
 - Welke partijen zijn volgens u arbeiderspartijen?
 - Kan u me iets vertellen over het gezin waar u in bent opgegroeid?
 - Wat waren de gezinsverhoudingen?
 - Wat zijn belangrijke waarden die u heeft meegekregen van uw ouders?
 - Werde er vroeger aan de keukentafel over politiek gepraat?
 - Weet u nog op welke partijen uw ouders stemden?
 - Waren zij actief binnen een vakbond of politieke partij?
- **Vertrouwen:**
 - Heeft u vertrouwen in de politici uit de Tweede Kamer?
 - In welke politici heeft u vertrouwen?
 - In welke politici heeft u minder vertrouwen?
 - Zou u zeggen dat u meer of minder vertrouwen in de politiek hebt gekregen de afgelopen jaren?
 - Waardoor komt dat denkt u?
 - Zou u zeggen dat het vroeger beter geregeld was?
 - Waarom vindt u dat?
 - Kan u wellicht een voorbeeld noemen?
- **Vertegenwoordiging en representatie:**
 - Zijn er politici/partijen die meer voor deze onderwerpen opkomen dan andere?
 - Zou u zeggen dat de politici en partijen uit de Tweede Kamer opkomen voor de belangen van mensen zoals u?
 - Waarom vindt u dat?
 - Werden uw belangen voorheen beter of slechter vertegenwoordigd? En waardoor denkt u dat dat komt?
- **Verhelderende vragen:**

Het politiek ongenoegen van de arbeidersklasse

- Wat vindt u belangrijk aan onderwerp X?
 - Waarom vindt u dat?
- Wat vindt u minder belangrijk aan onderwerp Y?
 - Waarom vindt u dat?
- Zijn er andere onderwerpen die u nog meer belangrijk vindt?
- Zijn uw belangrijke onderwerpen ook de onderwerpen waar politici zich mee bezighouden en aan werken?
 - Waarom vindt u dat?
- **Afsluitende vragen:**
 - Is er nog iets wat u kwijt wilt of waar we het nog niet over hebben gehad dat u graag deelt?
- **Achtergrond vragen:**
 - Leeftijd
 - Beroep/ rol in het dagelijks leven
 - Opleiding
 - Woonlocatie
 - Gender

Bijlage 2: Ethiek en privacy checklist

CHECKLIST ETHICAL AND PRIVACY ASPECTS OF RESEARCH

INSTRUCTION

This checklist should be completed for every research study that is conducted at the Department of Public Administration and Sociology (DPAS). This checklist should be completed *before* commencing with data collection or approaching participants. Students can complete this checklist with help of their supervisor.

This checklist is a mandatory part of the empirical master's thesis and has to be uploaded along with the research proposal.

The guideline for ethical aspects of research of the Dutch Sociological Association (NSV) can be found on their website (http://www.nsv-sociologie.nl/?page_id=17). If you have doubts about ethical or privacy aspects of your research study, discuss and resolve the matter with your EUR supervisor. If needed and if advised to do so by your supervisor, you can also consult Dr. Bonnie French, coordinator of the Sociology Master's Thesis program.

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title: Masterscriptie Lauren Bouma

Name, email of student: Lauren Bouma, 648404lb@student.eur.nl

Name, email of supervisor: Thijs Linder, lindner@essb.eur.nl

Start date and duration: 22 januari tot 3 augustus 2025

Is the research study conducted within DPAS

YES

If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted?
(e.g. internship organization)

PART II: HUMAN SUBJECTS

1. Does your research involve human participants. **YES**

If 'NO': skip to part V.

If 'YES': does the study involve medical or physical research? **NO**
Research that falls under the Medical Research Involving Human Subjects Act ([WMO](#)) must first be submitted to [an accredited medical research ethics committee](#) or the Central Committee on Research Involving Human Subjects ([CCMO](#)).

2. Does your research involve field observations without manipulations that will not involve identification of participants. **NO**

If 'YES': skip to part IV.

3. Research involving completely anonymous data files (secondary data that has been anonymized by someone else). **NO**

If 'YES': skip to part IV.

PART III: PARTICIPANT

1. Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them? **NO**
2. Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study? **NO**
3. Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants? **NO**
4. Will the study involve actively deceiving the participants? **NO**
Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).
5. Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants? **NO**
6. Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person, data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)? **YES**
7. Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent? **NO**
8. Is the health and/or safety of participants at risk during the study? **NO**
9. Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured? **NO**
10. Are there any other possible ethical issues with regard to this study? **NO**

If you have answered 'YES' to any of the previous questions, please indicate below why this issue is unavoidable in this study.

- The topic of this thesis is about how people from the working-class experience politics and what influence this has on their political frustrations. So therefore, I will discuss voting behaviour and political opinions with the participants. This makes it possible for me to test the theory I have collected from the literature and perform my analysis.

What safeguards are taken to relieve possible adverse consequences of these issues (e.g., informing participants about the study afterwards, extra safety regulations, etc.).

- In order to safeguard any adverse consequences, I will make clear to participants that during any moment in the interview where they don't want to participate anymore, they are free to stop the interview and discontinue the participation.
- Moreover, when participants express the wish to read the final version of the thesis, I will share it with them once it is done.
- Lastly, sensitive data will not be shared with anybody outside of the research group.

Are there any unintended circumstances in the study that can cause harm or have negative (emotional) consequences to the participants? Indicate what possible circumstances this could be.

- Not that I am aware of at the moment.

Please attach your informed consent form in Appendix I, if applicable.

Continue to part IV.

PART IV: SAMPLE

Where will you collect or obtain your data?

- I will collect my data through interviews. The interviews will be recorded and later transcribed.
- Besides, the interviews will take place on different locations depending on the wishes of the participants. The interviews are likely to take place at the home of the participants, or if the situation calls for a different location, it can be in a more public place.

Note: indicate for separate data sources.

What is the size of your sample?

- I have interviewed 15 people.

What is the size of the population from which you will sample?

- It is difficult to write down the exact size of the population because it is not known within a databank. Therefore, this question is not applicable.

Continue to part V.

Part V: Data storage and backup

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?

- I will make a file on my computer for the recordings as well as the transcriptions.
- Next to the file on my computer, the data collected will also be stored on an external hard drive which will be safeguarded at an external location.

Note: indicate for separate data sources, for instance for paper-and pencil test data, and for digital data files.

Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?

- Lauren Bouma.

How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?

- From the period during which the data is collected onwards, I will back-up the data and analysis on a weekly basis. This back-up will also be stored at an external hard drive.

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?

- I will give all the respondents a pseudonym. Throughout the thesis the respondents will be referred to by a name which will not be their own.
- In order to link the pseudonym to the original respondent I will keep a master document in which the respondents true name will be linked to the pseudonym. This document will be protected with a password and will not be shared with anybody outside of the research group.

Note: It is advisable to keep directly identifying personal details separated from the rest of the data. Personal details are then replaced by a key/ code. Only the code is part of the database with data and the list of respondents/research subjects is kept separate.

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

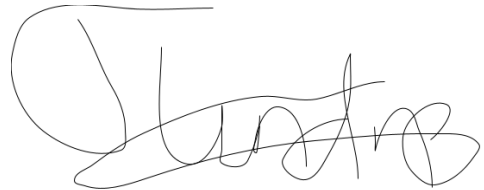
Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Lauren Bouma

Name (EUR) supervisor: Thijs Linder

Date: 21-03-2025

Date: 21-03-2025

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Lauren Bouma', with a stylized, somewhat abstract form.A handwritten signature in black ink, appearing to be 'Thijs Linder', with a more fluid and cursive style.